

یادبودی از چند چهره برجسته تاریخ معاصر ایران

خادمان جاودان ملت

گروه تاریخ – آن‌هایی که مدعی اند بسیجی بودن یعنی فقط لباس خاکی پوشیدن و سلاح به دست گرفتن و در میدان نبرد جنگیدن یا نمی‌دانند یا خودشان را به نادانی می‌زنند؛ بسیج یک تفکر است، یک رویکرد، یک سبک زندگی، یک روش برای حرکت به سوی آن که انسان و انسانیت چشم به راه‌اوست و یک فرهنگ است. بسیج ایده و تفکر امروز و دیروز نیست، اندیشه‌ای سیال در تاریخی است که با بعثت انبیای الهی برای نجات‌ورهایی بشر آغاز شد و تا قیام قیامت، برپا خواهد ماند. در چنین چشم‌اندازی، باید بسیج

و بسیجی را فراتر از رزمندگانی دید که قهرمانانه در میدان‌های رزم، از جان‌مایه گذاشتند و برای ملت ما، عزت و شرف و آزدگی خریدند. در چنین چشم‌اندازی، هزاران شخصیت برجسته علمی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی قرار می‌گیرند که بودن آن‌ها، بر ظرفیت‌های گوناگون یک ملت افزوده و زمینه تعالی و رشد آن را مسیر الهی‌اش رقم زده است. رهبر معظم انقلاب، پنجم‌آذر امسال و در دیدار جمع کثیری از بسیجیان، این حقیقت مغفول‌مانده را برای چندمین بار یادآوری کردند و گفتند: «فرهنگ بسیج

یعنی خستگی نشانختن در کمک‌های مؤمنانه ... در میدان مقابله با دشمن هم، یعنی در میدان جنگ نظامی هم، بی‌محابا وارد میدان شدن، از دشمن نترسیدن، به دشمن فرصت ندادن؛ این [فرهنگ بسیجی] است. در هر کارزار سیاسی و نظامی و علمی وارد شدن و همه‌توان خود را به کار گرفتن؛ این فرهنگ بسیجی است ... بسیجی بودن فرهنگ مجاهدان گمنام است. همین‌طور که در فرمایش امام هم به همین معنا اشاره شده. فرهنگ مجاهدان بی‌توقع است؛ خطرپذیری است، نترسیدن است؛ خدمت‌گزاری است برای همه و برای کشور؛ از خود برای دیگران مایه گذاشتن است؛ حتی مظلوم شدن برای این که مظلوم را رهایی ببخشد. روحیه بسیج‌پروری با همین خصوصیات که گفتیم، [مثل] ورود در میدان، نترسیدن، با دشمن سینه‌به‌سینه شدن، در دوران حکومت‌های طاغوتی و در دوران‌های گذشته هم بود، منتها با بیگانه‌ها مسلط بر کشور بودند و آن‌ها

نمی‌گذاشتند و سرکوب می‌کردند یا خود حکومت‌ها فاسد بودند. حالا نمونه‌هایش را من این‌جا یادداشت کرده‌ام. مثلاً در دوران دخالت‌های خارجی‌ها – این مال همین دوره تاریخ معاصر ماست، مال خیلی قبل‌ها نیست. در تبریز، شیخ محمد خیابانی؛ او به یک معنا بسیجی است؛ قیام می‌کند، حرکت می‌کند، بعد هم شهید می‌شود؛ در مشهد، محمدتقی‌خان پسبان؛ او هم همین‌جور؛ اغلب شرح حال این‌ها را متأسفانه شما هانمی‌دانید؛ باید کتاب‌زیاد بخوانید، باید شرح حال این‌ها را بفهمید، بدانید. در رشت، میرزا کوچک خان جنگلی؛ در اصفهان، آقاجنگی و حاج آقا نور ...؛ در شیراز، آسیدعبدالحسین لاری و بعضی دیگر از بزرگان علما، [مثل] شیخ جعفر محلاتی؛ در بوشهر، رئیس‌علی دلواری ...» آن‌چه در صفحه مربوط به کلنل محمد تقی پسبان مشاهده کردید و آن‌چه در صفحه امروز و صفحات مشابه در آینده مطالعه می‌کنید، بازشناسی روحیه بسیجی است در گستره

تاریخ معاصر ایران و در روایت بزرگمردانی که برای آزادی و عظمت کشور، بسیجی‌وار و مردانه جنگیدند و جان بر سر این کار گذاشتند. در این قسمت، زندگی و خدمات آیت ... نور ... نجفی اصفهانی را بررسی خواهیم کرد.

بان‌ی جنبش ملی برای استقلال اقتصادی ایران

آیت ... نور ... نجفی اصفهانی چگونه با تاسیس و گسترش «شرکت اسلامی» آموزه‌های اسلامی را برای نفی هرگونه وابستگی به بیگانگان عینیت بخشید؟

ایرانی مطرح کردند. ۲۷ مورد از قرآن که منع معاشرات خارجه است، آورده‌اند و با بیانی مفصل و قابل فهم برای عام‌راشاد فرموده‌اند. «جالب این‌جاست که این گزارش‌ها و البته، اقدامات تبلیغی و ارشادی، زمانی آغاز شد که هنوز کارخانه و شرکت، درست و حسابی پا نگرفته بود و این امر، تازه دهنده‌هوش رسانه‌ای حاج آقا نور ... و آگاهی وی از اهمیت فعالیت‌های رسانه‌ای برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی است؛ او با مهارت خاصی از ابزارهای رسانه‌ای در دسترس، برای توجه دادن مردم به اقدامات زیربنایی اقتصادی بهره برد. در نجف نیز، بیشتر علمای اعلام پای کار آمدند: آخوند خراسانی، سیدمحمد کاظم یزدی، عبد ... مازندرانی، شریعت اصفهانی، حسن‌نجل، میرزا خلیل و محدث‌نوری، از جمله علمای حامی شرکت اسلامی محسوب می‌شدند. این علما، عمدتاً بر مبنای اصول فقهی ناظر بر تحریم تسلط کفار بر مسلمانان، دست به این اقدام زدند. تولیدات اولیه شرکت اسلامی، به هیچ وجه، از نظر کیفیت و قیمت، قابل رقابت با نمونه‌های خارجی نبود، اما صدور فتواها، نگارش مقالات در رسانه‌ها و تلاش‌های تبلیغی اهل منبر، فضای لازم را برای جلب توجه و تهییج مردم در راستای افزایش فروش محصولات شرکت فراهم کرد. این یک انقلاب تمام‌عیار اقتصادی در ایران محسوب می‌شد. در واقع اگر انقلاب مشروطه را سرآغاز تحولات سیاسی در ایران معاصر بدانیم، باید تأسیس شرکت اسلامی و تلاش‌های حاج آقا نور ... را، سرآغاز تحولات بنیادین اقتصادی آن را در پرورش افکار آزادی‌خواهان در ایران و شکل گرفتن انقلاب مشروطه، بسیار مؤثر می‌دانند.

چرا به سرانجام نرسید؟

با این حال، شرکت و آرمان‌های بلند آن، از تعرض و تخریب بیگانگان مصون نماند. انگلیسی‌ها با دست به اقدامات مختلفی برای محدود کردن شرکت زدند. علاوه بر محدودیت‌های شدید فعالیت نمایندگان خارجی شرکت، عوامل بریتانیا در داخل ایران، بعد از فروکش کردن تب حمایت از شرکت، موضوع رقابت‌های اقتصادی، مانند قیمت‌گذاری اجناس را برای ضربه‌زدن به موفقیت شرکت اسلامی، به پیش کشیدند. دست‌رسانه‌ای و پرنفوذ انگلیس، در کنار حمایت برخی از اسیاسیون‌ها و آواسته‌به‌بیگانه، راه را بر فعالیت‌های شرکت سد کرد. حاج آقا نور ... با وجود تلاش‌های بسیار، موفق به بقای این مؤسسه تأثیرگذار نشد. «ادیب‌التجرا، مدیر شرکت اسلامی، در نامه‌ای مفصل به روزنامه حبل‌المتین، تلویحاً به غلبه دستگاه رسانه‌ای و نفوذی‌های انگلیسی در ضربه‌زدن به جایگاه شرکت اشاره می‌کند و می‌نویسد: «چیزی که سبب عدم رغبت بعضی‌هاست، همان اسم خارجه است که روی قماش ما نیست و همان چاپ خارجه است که هنوز به منسوجات ما نخورده». «اوردی ۱۲۸۲، در نامه‌ای دیگر چنین گلابه می‌کند: «در خریدش، معاذیر (پناهه‌های) جاهلانه آوردند و از این اداره محترم و مردمان لاعلم، همه چیز، بلکه غوره نشده مویر خواستند؛ یا به کلمات جنگج، ایلسه‌نازک قشنگ خواشمن شدند». «این در حالی بود که طی این مدت، باتلاش دست‌اندرکاران شرکت، کیفیت محصولات بهتر شده و حتی به سطح رقابت با نمونه‌های خارجی رسیده بود. به این ترتیب، تجربه‌ای که در ابتدا موفق به نظر می‌رسید، پیش از آغاز نهضت مشروطیت، فرجامی تلخ یافت؛ هر چند که به عنوان یک تجربه قابل ارائه در تاریخ معاصر ایران باقی ماند.

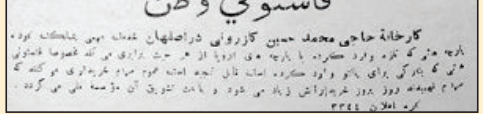
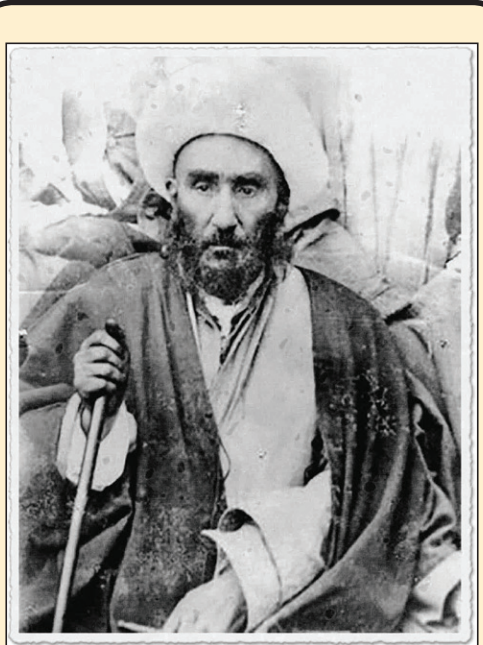
در سال ۱۲۷۷ ش، یعنی چیزی حدود هشت سال قبل از پیروزی انقلاب مشروطه، طرح تأسیس شرکت اسلامی را ارائه کرد؛ طرحی که با استقبال علما و بازرگانان مؤمن و وطن دوست اصفهانی روبه‌رو شد و بعد‌ها، در تمام شهرهای ایران و حتی عتبات نیز، طرفداران بسیاری پیدا کرد. هدف از تأسیس شرکت، چنان‌که در اساسنامه آن ذکر شده، حمایت از تولیدات داخلی است. بنابراین، شرکت اسلامی، با وجود فعالیت‌های تجاری و بازرگانی، کاملاً وابسته به فعالیت‌های مولد است و در نخستین گام، روی تجارت پارچه در ایران تمرکز دارد. بد نیست بدانید که در آن زمان، بازار پارچه ایران، کاملاً در اختیار انگلیسی‌ها بود و خرید و فروش پارچه‌های بافت «منچستر»، رونق بسیاری داشت. شرکت در گام نخست، دست به تأسیس کارخانه نساجی زد و محصول آن را از طریق شبکه‌های بازرگانی همکار، در اختیار مردم گذاشت. این اقدام، با اطلاعیه‌ها و بیانیه‌های متعدد علما در تشویق استفاده از محصولات وطنی همراه بود.

آغاز نهضت استقلال اقتصادی ایران

تأسیس شرکت اسلامی، آغاز یک نهضت بزرگ برای استقلال اقتصادی ایران محسوب می‌شود. آگاهی مردم از مفاد اساسنامه شرکت اسلامی، همچنان گسترده‌ای ایجاد کرد که با همراهی روزنامه‌هایی مانند «حبل‌المتین» و «ثریا»، به یک جریان فراگیر تبدیل شد. برخی اهداف شرکت، مطابق اساسنامه، از این‌جا قرار بود: «خراج از ذلت احتیاج به امتعه خارجی ... جلوگیری از خروج ثروت داخلی به خارج از کشور ... جلوگیری از مهاجرت نسل‌های آینده به خارج از کشور برای مزدوری و کارگری نود بیگانگان ... تسهیل در امر معیشت مردم به علت ارزان بودن منسوجات و ماکولات داخلی نسبت به نوع خارجی آن‌ها ... جلوگیری از رواج معاملات ربوی بیگانگان»؛ با کمی دقت در مفاد اساسنامه، می‌توان دریافت که این موارد، در دوره‌های بعدی، بخش عمده‌ای از اهداف هر جنبش مردمی و آزادی‌خواهانه را در ایران، تشکیل می‌داده است. نکته جالب توجه، اقبال شگفت‌انگیز مردم و موج حمایت همه‌جانبه از شرکت اسلامی و محصولات آن، پس از اعلام تأسیس و در همان سال‌های نخست فعالیت بود. همین حمایت باعث شد که در مدت کمی، دایره فعالیت شرکت گسترده‌یابد و حتی شعبه‌هایی از آن در کشورهای مسلمان تأسیس شود این مسئله، زنگ‌خطریا برای انگلیسی‌ها به صدا درآورد. یکی از روزنامه‌های چاپ لندن، در همان زمان، به بررسی موفقیت‌های شرکت در منطقه‌ای که تا آن زمان، زیر نفوذ مالی بریتانیا دست و پایی نداشت، اشاره و در شأن آن، «آورد کننده [اسکنه به منافع انگلیس در اصفهان و بلکه کل منطقه خلیج فارس] اعلام کرد. سفیر انگلیس در نامه‌های محرمانه وفوری به وزارت خارجه این کشور نوشت: «کنسول روس در اصفهان به سفارت خود نوشته است حاج آقا نور ... در مسجد، چند روز قبل از این گفته‌بوده که این اقدام، اقدامی وطن‌خواهانه است که تجارت داخلی را تشویق می‌کند. مشتریان ایرانی [کالاهای انگلیسی] می‌گویند که اگر این‌طور شود، با خارجی‌ها قطع ارتباط می‌کنند. این مسئله نهایت اهمیت را دارد. شرکت‌های ما و روس شکست خواهند شد.»

مدیریت رسانه‌ای؛ کلید موفقیت حاج آقا نور ...

حاج آقا نور ...، با ابتکار خودش، توانست نهضتی گسترده را برای رسیدن به استقلال اقتصادی سازمان دهی کند؛ اما بدیهی است که اگر مردم و علما از این حرکت حمایت نمی‌کردند، قطعاً راه به جایی نمی‌برد. حاج آقا نور ... با درک ضرورت این مسئله، از علمای ایران و به ویژه اصفهان و همین‌طور علمای عتبات، کمک خواست و با ارسال نامه‌های مفصل، آن‌ها را به ماهیت فعالیت شرکت اسلامی، آگاه کرد. علمای اصفهان با پرچم‌داری آیت ... محمدتقی آقاجنگی اصفهانی، دست به حمایتی همه‌جانبه زدند و دلایل فقهی و قرآنی خود را در باره لزوم حمایت از تولید داخلی، ارائه کردند. روزنامه حبل‌المتین، در شماره ۲۰ خود (سال ۱۲۷۷ ش)، گزارش می‌بوسوط در این زمینه را که گردن‌نوشت: «آقاجنگی عنوان مفصلی را در مورد ترک منسوجات و مصنوعات خارجه و ترویج کالاهای

جواد نوائیان رودسری – سخن گفتن درباره شخصیت و خدمات آیت ... نور ... نجفی اصفهانی ساده نیست و شاید به همین دلیل، تاکنون چنان‌که باید و شاید، مردم درباره او و کارهای بزرگی که انجام داده است، اطلاعات گسترده‌ای ندارند. حتی برخی ویراصلا نمی‌شناسند و این، از آن حکایت‌های تلخ جامعه ایرانی است که حافظه تاریخی قوی ندارد و لا جرم، در برخی از بزرگه‌ها، شماری از ما ایرانیان، قادر به پیوند تجربیات پیشین، با حوادث مبتلا به روزگار و اصطلاح، محکوم به تکرار اشتباهات پیشینیان خود می‌شویم. حاج آقا نور ... صرفاً یک فقیه توانا، قابل احترام و صاحب آرای فقهی نبود؛ او به آن‌چه می‌دانست، تنها در قالب احکام فردی عمل نمی‌کرد. حاج آقا نور ... افزون بر احکام فردی، سخت دغدغه اجرای احکام اجتماعی و سیاسی و توسعه اقتصاد مبتنی بر آموزه‌های اسلامی را داشت و این، در میان علمایی که هم‌دوره وی بودند، زیاد به چشم نمی‌آمد. چنان‌که روال ماست، معمولاً سخن گفتن درباره بزرگانی چون او را با معرفی شناسنامه و بخشی از سوابق علمی و خانوادگی وی آغاز می‌کنیم.

طرحی از زندگی یک فقیه بزرگ

حاج آقا نور ... در سال ۱۲۴۰ ش در اصفهان و در بیت معزز و دانشمند محمدباقر آقاجنگی اصفهانی متولد شد. مقدمات را در اصفهان گذراند و پس از عزیمت به عتبات، آن را نزد علمای نامداری مانند میرزا حبیب ... رشتی و میرزای شیرازی – صاحب فتاوی تنباکو – پی گرفت و پس از رسیدن به درجه اجتهاد، در سال ۱۲۶۱ ش، در حالی که فقط ۲۱ سال داشت، به زادگاهش بازگشت و به تدریس و تبلیغ پرداخت. حاج آقا نور ... از همان ابتدای فعالیت‌های حوزوی و تبلیغی، مانند پدر و برادرش (آقاجنگی اصفهانی)، یک فقیه سیاسی تمام‌عیار بود. او در جریان تقابل با فرقه بابیه، در کنار دیگر علمای عصر خود به ایفای نقش پرداخت، در نهضت تنباکو میدان‌داری کرد و در معرکه بحران اقتصادی کشور، چنان‌که بررسی خواهیم کرد، شرکت اسلامی را تأسیس کرد. حاج آقا نور ... از علمای مشروطه‌خواهی بود که در جریان مهاجرت علما به قم (مهاجرت کبری) حضور داشت و بعدها با کمک شهید مدرس، «انجمن مقدس ملی اصفهان» را که نهاد مشروطیت در زادگاهش بود، تأسیس کرد. در جریان استبداد صغیر، حاج آقا نور ... با همراهی شهید مدرس، مسئولیت اداره انجمن س‌ری اصفهان را برعهده داشت و با اقدامات ضد مشروطه‌خواهی اقبال الدوله کاشی، حاکم منصوب محمد علی‌شاه، به مقابله پرداخت.

حاج آقا نور ... شاهد سقوط آرمان‌های مشروطه در دوره استیلای منورالافکرها و نفوذی‌های استعمار در ایران بود؛ در سال ۱۲۹۰ ش مشروطه‌خواهان تندرو که حضور و هدایت علمی اسلام را بر نمی‌تابیدند، تصمیم به ترور حاج آقا نور ... گرفتند و او با عزیمت به نجف و تشریح وضعیت نگران‌کننده ایران، آخوند خراسانی را از آن‌چه در کشور جریان داشت، باخبر کرد. برخی مورخان، گفت‌وگوی حاج آقا نور ... با آخوند خراسانی را دلیل تصمیم «صاحب کفایه» برای عزیمت به ایران دانسته‌اند؛ اقدامی که وحشت‌تندروها را برانگیخت و آن‌ها – طبق نظر گروهی از پژوهشگران – برای جلوگیری از سفر آخوند خراسانی به ایران، وی را در کرمانشاه ترور کردند و به شهادت رساندند. حاج آقا نور ... در جریان اشغال ایران طی جنگ جهانی اول، به کمک و کالی مجلسی که عازم اصفهان بودند شتافت و کوشید بتواند دولتی مستقل را بیرون از تهران، تشکیل دهد؛ اما ورود نیروهای روسیه تزاری به اصفهان، حاج آقا نور ... را وادار کرد که برای مدتی به عتبات هجرت کند. او بعد از جنگ به ایران بازگشت و با قدرت گرفتن رضاخان، این بار در برابر خودسری‌های وی ایستاد. بعد از تبدیل رضاخان به رضاشاه و اجرای خودسرانه قانون نظام وظیفه اجباری توسط وی، حاج آقا نور ... در اعتراض به این اقدام، به قم هجرت کرد و با تأسیس «هیئت علمیه و روحانیه مهاجرین قم»، عملاً پرچم مهم‌ترین قیام ضد رضاشاه را به اهتزاز درآورد. درگیر و دار همین قیام بود که کسالتی مختصر به وی عارض شد و بر اساس برخی گزارش‌ها، اعلم الدوله به پزشک مخصوص رضاشاه، با تزریق آمپول هوا، به حیات این فقیه آده و مبارز خاتمه داد. حاج آقا نور ... در چهارم دی ۱۳۰۶ به شهادت رسید؛ پیکر وی را به نجف اشرف منتقل و در مقبره کاشف‌الغطاء دفن کردند.

پرچمدار اندیشه رف و وابستگی

در میان ساخت‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی که می‌توان در زندگی حاج آقا نور ... احصا کرد، تأسیس شرکت اسلامی و دیدگاه‌های اقتصادی وی، با توجه به نیازهای روزگار ما، بیش از بقیه قابلیت طرح بحث دارد.